

УДК 336.71

ЕТАПИ РОЗВИТКУ РЕСУРСНОЇ БАЗИ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ УКРАЇНИ У 1992-2008 РР.

Землячов С.В., к.е.н., доцент, КЕІ ДВНЗ «КНЕУ ім. В.Гетьмана»

У статті здійснюється аналіз розвитку ресурсної бази комерційних банків України, у процесі якого розглядається три етапи (1992-1994 рр., 1995-1999 рр., 2000-2008рр.), кожний з яких характеризується певним рівнем розвитку економіки, ринкових механізмів, макроекономічного та грошово-кредитного регулювання, банківського менеджменту і маркетингу у галузі залучення банківських ресурсів та сталістю і якістю процесу формування банківських ресурсів в цілому.

Ключові слова: банк, банківські ресурси, капітал, зобов'язання, ліквідність.

ВСТУП

Сучасний етап розвитку вітчизняної економіки характеризується підвищенням вимог до банківської системи, яка повинна сприяти стійкому економічному зростанню та підвищенню конкурентоспроможності господарського комплексу в умовах поступової інтеграції у європейський та світовий економічний простір. Це обумовлено особливою роллю банків як провідних фінансових посередників, що забезпечують переміщення фінансових ресурсів між окремими регіонами, галузями господарства та суб'єктами економіки з метою задоволення їх потреб та запитів. Вказані процеси вимагають від комерційних банків адекватного нарощування обсягів, оптимізації структури та вдосконалення організації ресурсної бази.

Проблемами формування ресурсної бази комерційних банків в Україні займалися і займаються багато вітчизняних вчених, зокрема М.Д. Алексеєнко, А.М. Мороз, М.І. Савлук, Л.О. Примостка, А.П. Вожжов, О.В. Дзюблюк, О.В. Васюренко, О.Д. Заруба, Ж.М. Довгань, В.М. Шелудько тощо. Однак питання виділення окремих етапів розвитку ресурсної бази комерційних банків ними не розглядалось.

Така структуризація процесу розвитку ресурсної бази банківської системи України дозволяє визначити чинники та заходи, що дає банкам можливість формувати збалансовану ресурсну базу у сучасній економічній ситуації.

У дослідженні нами розглядалась діяльність банків України у 1992-2008 рр., до початку економічної кризи, тому що діяльність банківської системи у нетривалий післякризовий період не характеризується валідизованими показниками, які дозволили б виявити сталі тенденції розвитку та провести відповідний їх аналіз.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою дослідження є здійснення аналізу розвитку ресурсної бази комерційних банків України, у процесі якого розглядається три етапи (1992-1994 рр., 1995-1999 рр., 2000-2008рр.), кожний з яких характеризується певним рівнем розвитку економіки, ринкових механізмів, макроекономічного та грошово-кредитного регулювання, банківського менеджменту і маркетингу у галузі залучення банківських ресурсів та сталістю і якістю процесу формування банківських ресурсів в цілому.

РЕЗУЛЬТАТИ

Розвиток ресурсної бази комерційних банків України відображає тенденції розвитку банківської системи в цілому і визначається станом економіки країни.

Початком створення незалежної банківської системи в Україні можна вважати 20 березня 1991 р., коли був прийнятий Закон України «Про банки і банківську діяльність».

Першим етапом у розвитку ресурсної бази комерційних банків є 1992-1994 рр. У цей період розпочинається становлення банківської системи України. Побудова дворівневої банківської системи відбувалася на тлі деструктивних змін в економіці, що були викликані прийняттям помилкових рішень у сфері управління народним господарством, відстороненням держави від процесу регулювання економіки, допущеними зловживаннями в процесі змін форм власності, кризовим станом фінансової системи та зростанням інфляційних процесів.

На початку 1991 р. в Україні функціонувало декілька великих банків з вже сформованою клієнтурою: Українська республіканська контора Промбудбанку СРСР, Українська республіканська контора Укржитлоспобанку СРСР, Українська республіканська контора Ощадбанку СРСР, Українська республіканська контора Агропромбанку СРСР, Українська республіканська контора Зовнішекономбанку СРСР. З проголошенням незалежності України на матеріальній, клієнтській і кадровій базах цих банків були створені самостійні банки — відповідно Промінвестбанк, Укрсоцбанк, Ощадбанк, банк «Україна», Укрексімбанк. Два з них (Ощадбанк і Укрексімбанк) були створені як державні, решта — як приватні, на акціонерних засадах. Нові банки формувалися на комерційних засадах за галузевим принципом. Їх засновниками були підприємства та організації відповідної галузі. Так, Держпостач УРСР започаткував Укрпостачбанк, Мінмонтажспецбуд УРСР — Мінмонтажспецбанк, Мінбудматеріалів — Будмбанк, Мінбуд — банк «Відродження», Мінлегпром — Легбанк, Мінлісгосп — Лісбанк, Міншляхбуд — Шляхбанк, Мінвуз — Укрміжвузбанк. За змішаним принципом формувались Градобанк, Перкомбанк, Народний банк, «Українська фінансова група».

Акціонерами банків переважно були держава в особі госпрозрахункових підприємств, колгоспи, державні фонди.

Поступово розподіл акцій у статутних фондах банків, що були створені на базі філій союзних банків, відбувався на користь малих та спільних підприємств, акціонерних товариств, працівників банку. Держава та державні фонди поступово втрачали лідируючі позиції в цих банках. Поряд з цим відбувалось формування «кишенькових банків», або банків «трьох акціонерів», що не займались посередництвом на грошовому ринку та не мали істотного впливу на формування механізмів залучення коштів суб'єктів економіки.

При здійсненні грошово-кредитної політики використовувались не ринкові, а адміністративні інструменти, зокрема, централізований розподіл кредитних ресурсів, пільгове кредитування та ін.

Це призвело до розвитку утриманських настроїв у підприємств та втрати державою діючих важелів впливу на банківський сектор і економіку в цілому.

Із січня 1992 р. НБУ підтримував облікову ставку на рівні 30% річних, у той час як інфляція склала за рік 2100%. Це обумовило здешевлення реальної вартості банківських кредитів, які суб'єкти господарювання використовували на покриття своїх витрат, та послаблення стимулів щодо одержання ними доходів та прибутку як головного джерела фінансування своєї діяльності. Крім того, українські капітали починають перекачуватися в Росію, де в 1992 р. облікова ставка досягала 80%. Для запобігання цим процесам НБУ у грудні 1992 р. підвищив облікову ставку до 80%. Але цей крок не міг суттєво покращити в цілому негативну ситуацію для формування ресурсної бази банків.

Застосовані державою заходи щодо стримування інфляції в 1993 р. виражалися в прийнятті комплексу нормативних документів, що визначали розміри облікової ставки банку, регулювали розмір кредитів, що надавалися підприємствам різних галузей промисловості, обмежували обсяги емісії. Даний період характеризувався наявністю твердих обмежень зростання грошової маси в обігу, що своїм логічним наслідком мало нестачу платіжних засобів та виникнення платіжних криз, для виходу з яких здійснювалися емісії, а це призводило до збільшення інфляції.

Подібні кроки обумовили зростання залишків коштів на рахунках підприємств і населення в банках України з 20 млн. грн. у 1992 р. до 2422 млн. грн. у 1994 р., або в 121 рази. Але дана тенденція свідчить не про зміцнення ресурсної бази банків, а про збільшення в країні грошової маси, що мала інфляційний характер. Якщо врахувати, що за ці три роки рівень цін зріс більше ніж у 8000 разів, то виявиться, що реальна вартість зазначених сум банківських вкладів мала від'ємне значення.

У цілому, на першому етапі розвитку ресурсної бази банківської системи України на її формування негативно впливали:

- нерозвиненість ринкових механізмів регулювання економіки та використання інструментів директивного управління, деформованого широким втручанням корупції та корпоративних інтересів при прийнятті рішень;
- нестійкість курсу національної грошової одиниці, яка була викликана прорахунками в макроекономічній політиці держави, і призвела до гіперінфляції та знецінювання капіталів суб'єктів економіки і банків, заощаджень населення;
- кризові явища в системі державних фінансів та наявність бюджетного дефіциту, що не дозволяли проводити ефективну політику в сфері соціального захисту населення та сприяти структурній перебудові економіки;
- платіжна криза в економіці, а також недоліки емісійної політики;
- збільшення частки тіньового сектору економіки та проведення фінансових афер, що відволікло значні грошові кошти з банківської системи;
- слабкість капітальної бази комерційних банків України, недосконалість її структури; наявність великої кількості дрібних банків, що були погано забезпечені кадрами, капіталами та банківськими технологіями, були неспроможні концентрувати значні банківські ресурси і спрямовувати їх на розвиток економіки.

Другим етапом у розвитку ресурсної бази комерційних банків можна вважати 1995-1999 рр. Цей період характеризувався стійким темпом зростання обсягів банківських ресурсів, зменшенням інфляційних процесів і розвитком банківської системи та грошового ринку країни в цілому.

Комерційні банки починають активно розширювати спектр своїх послуг. Збільшується кількість укладених кореспондентських договорів з іноземними банками, що було пов'язано з необхідністю задоволення потреб клієнтів в обслуговуванні зовнішньоекономічної діяльності, активно пропонуються нетрадиційні та гарантійні банківські послуги. Все це сприяє формуванню кола постійної клієнттури банків і стабілізації їх ресурсної бази.

В умовах збільшення тіньового сектору та високого ступеня бартеризації української економіки комерційні банки самостійно обирають методи роботи з клієнтурою. Деякі банки практикували відкриття своїх філій та відділень по всій території України з метою максимального охоплення клієнттури, але це не завжди було економічно доцільно. Окремі банки почали здійснювати напівлегальні операції, дехто переорієнтувався на обслуговування окремої категорії клієнтів. Але багато банків вдосконалювали свій менеджмент, підвищували якість послуг, диверсифікували ризики та переорієнтувалися від здійснення високоприбуткових спекулятивних операцій на надання базових банківських послуг. При залученні ресурсів посилюється конкуренція з небанківськими фінансово-кредитними установами; все більші обсяги коштів, обминаючи комерційні банки, надходять безпосередньо на фондовий ринок.

Спостерігаються зміни в діяльності НБУ щодо вдосконалення регулювання комерційних банків. Це призвело до банкрутства тих банків, що не були пристосовані до більш вимогливого контролю, обумовило зміни у кон'юнктурі грошового ринку, тобто сприяло загальному оздоровленню банківської системи та підвищенню довіри до неї суб'єктів економіки.

Банківська система України характеризувалась високим рівнем концентрації капіталу. Так, на початок 1996 р. тільки в 10% банків було сконцентровано понад двох третин (68%) статутних фондів усіх банків. Разом з цим тільки 34 комерційних банки мали сплачений статутний фонд у середньому 1 млн. екю та більше. Таким чином, нагальною потребою для більшості банків було нарощування капітальної бази.

Зниження темпів інфляції викликало різке зменшення доходів комерційних банків через відсутність можливостей одержання прибутку від спекулятивних угод. В умовах підвищення рівня прогнозованості економіки зростає попит на довгострокові банківські ресурси, які банки використовували для здійснення активних операцій на тривалі терміни.

Значне зменшення обсягів емісії НБУ у зв'язку з переходом до антиінфляційної політики сприяло оздоровленню сфери грошового обігу, однак супроводжувалося зростанням взаємної заборгованості суб'єктів господарювання, заборгованості по соціальних виплатах, що негативно впливало на зростання грошових доходів і заощаджень.

Непоміркована податкова політика та неврегульована платіжна криза призводили до зростання збитковості суб'єктів господарювання, розвитку бартерних відносин, системи взаємозаліків, використання різних грошових сурогатів, збільшення ступеня тінізації економіки. Це викликало більш високі темпи зростання питомої ваги готівки в загальному обсязі коштів, у порівнянні з приростом банківських депозитів, негативно впливало на можливості банків щодо акумуляції додаткових ресурсів. З метою захисту своїх заощаджень від інфляції фізичні особи виявляли підвищений попит на іноземну валюту, яку тримали в себе. Це гальмувало процес залучення банківських депозитів.

У 1995-1996 рр. НБУ та Уряд перейшли до послідовної стабілізаційної монетарної політики у зв'язку з підготовкою та проведенням грошової реформи. Наслідком цієї політики стали перехід до неемісійних механізмів покриття дефіциту державного бюджету (зокрема, до випуску державних цінних паперів), збільшення обсягів експорту українських підприємств; забезпечення позитивного рівня облікової ставки НБУ та відсоткових ставок за банківськими депозитами; прискорення розрахунків у народному господарстві; забезпечення стійкості валютного курсу гривні; поліпшення структури грошового обігу та вдосконалення управління ним після проведення грошової реформи 1996 р. Оздоровлення монетарної сфери позитивно вплинуло на економічне зростання і в 1995 р. відбувся перелом у знижувальній тенденції реального ВВП: якщо в 1994 р. його падіння склало 22,0%, то в 1995 р. — 12,2%, а в 1996 р. — 10%, в 1997 р. — 3%. Завдяки цьому відбулись зміни у розвитку економічних та фінансових передумов формування ресурсної бази банків.

Банки стали впроваджувати якісно нові підходи до обслуговування клієнтів та залучення їх коштів: вдосконалюються інструменти банківського менеджменту та маркетингу в галузі управління активами та пасивами, використовується система електронних платежів, системи «клієнт-банк», системи розрахунків за допомогою пластикових карт.

За 1997 р. вклади населення зросли на 87%, а питома вага коштів фізичних осіб у загальному обсязі залучених коштів склала 26,5% (у 1996 р. — 19,2%), що свідчить про зростання довіри до банків.

Однак у 1998 р. внаслідок кризи на світовому та російському фінансовому ринку виникають кризові явища на грошовому ринку України: раптовий відтік іноземного капіталу, поява надлишкового попиту на іноземну валюту, зниження попиту на ОВДП, девальвація гривні тощо. Це негативно вплинуло на процеси залучення коштів населення в національній валюті, темпи приросту яких істотно сповільнилися. Зменшилась також питома вага строкових депозитів: в умовах непрогнозованості змін економічні суб'єкти побоювалися довіряти свої заощадження комерційним банкам на значний термін.

Розвиток процесу вкладення коштів у банки також гальмувався вкрай низьким рівнем доходів більшої частини населення. А для населення, що одержувало достатні доходи, стримуючим чинником виступали великі ставки податків на заробітну плату.

У 1999 р. ще тривали негативні явища в економіці: скорочення реального ВВП (на 0,4%), досить високий рівень інфляції (19,2%), зменшення роздрібного товарообігу (на 5,4%), відсутність довіри до державних фінансових інструментів.

Крім того, існував значний бюджетний дефіцит, економіці були притаманні низька ефективність управління активами та фінансова недисциплінованість підприємств, суттєві недоліки банківського менеджменту, високий рівень девальваційних та інфляційних очікувань, частково внаслідок президентських виборів та високих політичних ризиків.

Поступове знецінювання гривні негативно впливало на стан власного капіталу банківської системи. Так, українські банки під час загострення фінансової кризи 1998 р. втратили приблизно третину капіталу. За станом на 01.01.1999 р., 50 банків, або 28% загальної кількості діючих банків, не мали зареєстрованого та сплаченого статутного капіталу на рівні встановленого НБУ мінімуму.

Хоча в другому півріччі 1999 р. вдалося відновити тенденцію зростання у реальному вимірі капіталу банківської системи, його обсяг у доларовому еквіваленті внаслідок девальвації гривні протягом 1998–1999 рр. зменшився майже наполовину.

Згідно з рішенням ВРУ та вимогами НБУ банки повинні були забезпечити за станом на 01.07.1997 р. для збереження ліцензій на основні види банківської діяльності наявність капіталу в розмірі 3 млн. євро. Хоча НБУ відстрочив виконання цих вимог до 01.01.2000 р., вдовольнити їх, враховуючи постійне падіння курсу національної валюти і несприятливу кон'юнктуру ринку, для більшості комерційних банків було не під силу.

Взагалі в умовах високої інфляції розмір капіталу не мав для банків істотного значення, оскільки при падінні його реального валютного еквіваленту банки не могли розраховувати на виконання капіталом гарантійних резервних функцій.

Не дивлячись на явні успіхи у розвитку ресурсної бази банків на другому етапі (1995–1999 рр.), проблема забезпечення банків достатнім обсягом стійких пасивів залишалася ще досить гострою, бо при залученні депозитів банки наражалися на жорсткий спротив з боку долара США і не могли акумулювати потенційно можливий обсяг ресурсів. Так, сума приросту заощаджень у формі банківських депозитів та придбання цінних паперів у 1997 р. склала приблизно 5% грошових доходів населення, а витрати населення на придбання іноземної валюти в 3 рази перевищували зростання заощаджень у вкладах в банках та придбання цінних паперів. В умовах падіння рівня реальних доходів більшої частини населення спостерігалось підвищення схильності до споживання при одночасному зниженні схильності до заощаджень. Так, у 1997 р. середня схильність до споживання населення в Україні складала 0,85, що в 5,6 рази перевищувало середню схильність до заощаджень (0,15).

Таким чином, для періоду 1995–1999 рр. були характерні наступні проблеми, що негативно впливали на розвиток ресурсної бази банків України:

- кризовий стан реального сектору економіки через затримки структурних перетворень, та непослідовне проведення ринкових реформ;

- недостатній приплив іноземних інвестицій у країну;
- слабкий рівень розвитку фінансового ринку та недосконалість функціонування системи державних фінансів;
- високий рівень оподаткування;
- недостатня координація фінансової та монетарної політики, слабка взаємоузгодженість боргової політики та здійснення емісії державних цінних паперів;

- недосконале банківське законодавство, відсутність збалансованої нормативно-правової бази;

- політична нестабільність у суспільстві;

- недовіра населення до комерційних банків;

- недоліки банківського менеджменту, зокрема, в галузі управління активами і пасивами, відсутність належних резервів, чіткої стратегії і тактики роботи банків в умовах ринку, недостатня фінансова дисципліна, помилки внутрішнього аудита;

- інші внутрішньобанківські чинники: скорочення в реальному вимірі активів і пасивів банків в умовах інфляції, надмірна концентрація банківського капіталу, відсутність дієвих методів страхування банківських депозитів та ризиків, недостатня диверсифікованість активів банків, низький рівень інтеграційних процесів у банківській сфері.

Третім етапом у розвитку ресурсної бази комерційних банків можна вважати період з 2000 р. до 2008 р.

Починаючи з 2000 р., спостерігається помітна активізація економічного розвитку, що своєю базою мала поліпшення макроекономічної ситуації, зміцнення фінансового стану суб'єктів господарювання, збільшення внутрішнього платоспроможного попиту та грошової пропозиції.

У 2000 р. зміцненню ресурсних баз банків сприяла монетарна політика НБУ, що мала метою підвищення рівня забезпеченості економіки країни платіжними засобами та сприяння зростанню ВВП, зменшення обсягів бартерних розрахунків і збільшення частки розрахунків безготівковими коштами.

Протягом всього 2000 р. відбувалось стійке зростання реального ВВП (105,9% до 1999 р. у порівнянних цінах).

Позитивні зміни у розвитку виробництва призвели також до збільшення обсягів фінансових ресурсів суб'єктів господарювання, отже, коштів на рахунках підприємств, організацій. Головним чином це стосувалось поточних депозитів, однак у 2000 р. зросли і строкові депозити.

Гривневі депозити залишалися більш популярним засобом заощаджень у порівнянні з валютними через підтримання стабільності курсу національної валюти та зниження курсу долара відносно гривні.

Крім традиційно пропонованих видів депозитів, окремі комерційні банки стали презентувати нові види послуг, зокрема, довгострокові рахунки, відсоткова ставка по яких встановлюється з урахуванням кон'юнктури грошового ринку, карткові рахунки, нау-рахунки та ін.

Прибуток комерційних банків у 2000 р. знизився в порівнянні з 1996-1998 рр., що було пов'язано зі зміною джерел доходів. Якщо раніше банки одержували великі прибутки від вкладень у ризикові операції під високі відсотки, то в умовах стабілізації економіки джерела спекулятивних доходів практично зникли. Крім цього, відповідно до встановлених НБУ на валютному ринку правил вони були не в змозі одночасно подавати заявки на купівлю і продаж валюти. Це викликало припинення спекулятивних операцій, які спричиняли значні курсові коливання. Банки переорієнтувались на обслуговування своєї клієнтури та здійснення базових банківських операцій, стали вдосконалювати якість обслуговування.

У 2000 р. банки відвернули частину своїх прибутків для створення резерву на покриття проблемних кредитів. Розмір резервів зріс на 500 млн. грн. у порівнянні з 1999 р., на відповідну суму зменшився прибуток комерційних банків, але зросли обсяги капіталу банків.

Державна політика щодо поступового переведення бюджетних підприємств на казначейську форму обслуговування призвела до зменшення як абсолютних сум, так і питомої ваги бюджетних коштів у структурі зобов'язань окремих банків. Основна частка зобов'язань даного виду була зосереджена у 1 групі банків, що вимагало ретельного контролю з боку НБУ за ліквідністю цих банків для забезпечення своєчасного виконання ними своїх зобов'язань перед бюджетом.

За 2000 р. залишки на депозитних рахунках фізичних осіб зросли на 59%. Такий значний темп зростання був досягнутий завдяки загальній фінансовій стабілізації, погашенню заборгованості держави перед працівниками бюджетних установ та зростанню доходів населення. Усі ці чинники особливо чітко виявилися в другій половині 2000 р.

Однак, незважаючи на істотне збільшення реальних доходів населення, на рівень заощадження негативно впливала нерівність у розподілі доходів. Хоча частка сімейних господарств із рівнем грошових витрат нижче межі малозабезпеченості зменшилася з 55,7% у 1999 р. до 38,2% у 2000 р., вона все ще залишалась значною. Це істотно обмежувало можливості використання внутрішніх заощаджень населення для формування ресурсної бази банків.

Відсоткові ставки по гривневих та валютних депозитах знижувалися, що викликало зменшення відсоткових витрат банків. Одночасно це не зменшило приток депозитів, бо відсоткові ставки по вкладах компенсували інфляційне знецінювання заощаджень та дозволяли одержувати реальний дохід. Крім того, рівнозначної альтернативи збереженню коштів в банках не існувало: ринок недержавних цінних паперів був ще недостатньо розвинутий, а небанківські фінансово-кредитні установи перебували у стадії становлення. Стабільна робота банків викликала зростання довіри до них та впевненості суб'єктів у забезпеченні збереженості своїх коштів.

На третьому етапі розвитку ресурсної бази особлива увага приділялась підвищенню надійності банків та рівню їх капіталізації. Так, у 2000 р. загальний обсяг капіталу комерційних банків підвищився на 11,5% і на кінець року склав 6,5 млрд. грн., у т.ч. сплачений статутний капітал — 3,7 млрд. грн. (зростання відбулося на 25,9%). На 39,5% зросла кількість комерційних банків зі статутним капіталом від 10 до 50 млн. грн. Їх частка у загальній кількості діючих банків України на кінець року склала 73,4%. Спостерігалась тенденція зростання середнього розміру сплаченого статутного капіталу на один діючий банк.

Збільшення капіталу банків відбулося в основному за рахунок поповнення статутних фондів (74,2% від регулятивного капіталу) та субординованого боргу.

Починаючи із 2001 р. спостерігаються високі темпи економічного зростання при низькому рівні інфляції, що супроводжувалось подальшим збільшенням залишків на рахунках суб'єктів господарювання та фізичних осіб.

Стабілізація курсу національної валюти сприяла зростанню реальних доходів суб'єктів економіки, підвищенню схильності до заощаджень та рівня довіри до банківської системи. Це призводило до збільшення обсягів депозитів, оптимізації їх структури. Зростання реальних доходів базувалося на підвищенні заробітної плати, пов'язаному зі зростанням продуктивності праці, та на державній політиці поетапного підвищення мінімального розміру пенсій за віком, стипендій, соціальної допомоги.

Так, у 2005 р. доходи населення України зросли у порівнянні з 2000 р. на 294493 млн. грн., або у 4,4 рази, а заробітна плата як їх основна складова зросла у 3,8 рази. Обсяг наданої соціальної допомоги та інших одержаних поточних трансфертів у 2006 р. становив 151307 млн. грн., що у 8,3 рази більше, ніж у 2000 р.

Розширення обсягів зовнішньоекономічної діяльності та стабільне функціонування валютного ринку, збалансована бюджетна політика, вдосконалення податкової політики та політична стабільність сприяли зниженню рівня інфляційних очікувань, збільшенню розмірів залишків коштів на валютних рахунках.

Підвищення рівня монетизації економіки та зростання ліквідності комерційних банків призвели до істотного здешевлення вартості банківських ресурсів. Банки мали значний обсяг тимчасово вільних коштів на рахунках клієнтів, і в умовах низької прибутковості прагнули зберегти достатню маржу між цінами залучення і розміщення коштів, що призводило до зниження депозитних ставок. Також на дану тенденцію вплинуло зниження облікової ставки НБУ та зменшення норм резервування залучених ресурсів. Так, з грудня 2001 р. для короткострокових депозитів юридичних осіб у національній та іноземній валюті норма резервування склала 12%; за короткостроковими депозитами фізичних осіб: 10% — для депозитів у національній валюті; 12% — в іноземній валюті; за довгостроковими депозитами в іноземній валюті — 10%; за довгостроковими депозитами у національній валюті — 8% та 6% відповідно для юридичних та фізичних осіб.

За окремими оцінками, за рахунок зменшення нормативів обов'язкового резервування було вивільнено майже 2 млрд. грн. ресурсів банків, які були спрямовані на розширення ресурсної бази банків.

З 2001 р. спостерігалась тенденція зростання статутного та регулятивного капіталів банків. Роль субординованого капіталу в процесах підвищення розмірів капіталів банків зменшувалася. Так, за станом на 01.01.2001 р. частка субординованого боргу в зобов'язаннях банків склала тільки 1,68%, на 01.01.2002р. — 2,07%, на 01.01.2003 р. — 1,59%, на 01.01.2004 р. — 0,25%, на 01.01.2005 р. — 0,13%, на 01.01.2006 р. — 1,07%, на 01.01.2007 р. — 1,74%. За станом на 01.01.2008 р. цей показник зріс до 3,4%, що було обумовлено збільшенням обсягів боргових цінних паперів, емітованих банками.

Незважаючи на позитивні зміни, проблема підвищення рівня капіталізації залишалась однією із найактуальніших. Про це свідчить відношення статутного капіталу до ВВП, яке у період 2000-2005 рр. коливалось від 2 до 4%, а за період 2006-2008 рр. підвищилось з 5,8% до 11,4%.

Не вирішивши дану проблему, вітчизняні банки виявляться неконкурентоспроможними в порівнянні з небанківськими фінансово-кредитними установами та іноземними банками при подальшій інтеграції економіки України у світову.

Актуальною проблемою для банків було також поліпшення якості регулятивного капіталу. Особливо це мало відношення до банків, в яких значну частку регулятивного капіталу складала переоцінка основних засобів, і які мали значний обсяг нарахованих, але не сплачених доходів. Деякі банки в угодах передбачають сплату клієнта-

ми нарахованих доходів по завершенні терміну дії угод, що значно знижує якість надходжень банків та завищує реальний обсяг капіталу.

Для стимулювання підвищення рівня капіталізації банків з боку НБУ були здійснені наступні кроки: спрощені процедурні питання, пов'язані з реєстрацією збільшення капіталу; розширений перелік інструментів залучення субординованого боргу; уведено вимоги до мінімального розміру регулятивного капіталу в гривні.

В умовах важкодоступності зовнішніх джерел капіталізації (через побоювання втрати контролю над банком старих власників та невисоку фінансову привабливість акцій банків на фондових біржах) підвищувати розмір банківських капіталів можливо було шляхом подальшої реорганізації банків та концентрації їх капіталів.

Сумарний прибуток банківської системи збільшувався, що було обумовлено як поліпшенням фінансового стану окремих банків, зростанням обсягів активних операцій, зокрема, кредитного портфеля, так і зменшенням сум відрахувань у резерви за активними операціями.

Намітилась тенденція до підвищення обсягів строкових депозитів, що свідчило про зміцнення стабільності ресурсної бази банків та розширення можливостей довгострокового банківського кредитування. Населення стало віддавати перевагу вкладам у національній валюті, темпи зростання яких у 2001-2002 рр. були вищі за вклади в іноземній валюті. Зростання останніх багато в чому пов'язано із вкладенням населенням коштів, що раніше зберігалися поза банками. Це свідчило про зміцнення впевненості вкладників в стабільному розвитку банківської системи та економіки в цілому.

Таким чином, на третьому етапі процес розвитку ресурсної бази комерційних банків України характеризується наступними тенденціями:

- неухильне збільшення обсягів банківських ресурсів як в абсолютних сумах (з 36979 млн. грн. за станом на кінець 2000 р. до 340179 млн. грн. у 2006 р., або у 9 разів), так і відносно ВВП (з 21,74% за станом на кінець 2000 р. до 74,8% у 2006 р.);

- основною передумовою позитивного розвитку ресурсної бази стали: вихід економіки України на траєкторію економічного зростання та прискорений процес ремонетизації економіки і загальне фінансове оздоровлення країни;

- розпочалося поступове, тривале зниження процентних ставок (облікової та ринкових — депозитної і позичкової), що позитивно впливає на розвиток економіки і формування ресурсної бази банків;

- послідовна, стабілізаційна політика НБУ забезпечила в країні помірний рівень інфляції, стабільність валютного курсу, довіру до національних грошей та банків, що створило сприятливі умови для широкого запровадження новітніх методів і інструментів залучення коштів юридичних та фізичних осіб;

- сформувалась і досить активно розвивається система державного гарантування вкладів населення в банках. Разом з тим, на цьому етапі збереглися і навіть загострилися деякі проблеми банківської діяльності, що негативно впливають на формування ресурсної бази банків:

- істотно загострилась проблема капіталізації банків, особливо в групі найбільших і великих банків, що зумовлено випереджаючим зростанням кредитної діяльності цих банків порівняно зі зростанням їх власного капіталу, що породило серйозну перепону на шляху розвитку цих банків, в т.ч. і у формуванні їх ресурсної бази. Це провокує широкі настрої серед українських банкірів продажу своїх банків іноземному капіталу, який здатний побороти цю перепону;

- високий рівень доларизації банківських операцій, перш за все депозитних і позикових, що істотно підвищило валютні ризики в діяльності банків і створило додаткові загрози для вкладників;

- явне відставання розвитку в Україні малого та середнього бізнесу, який традиційно формує найбільш динамічний і широкий попит на банківські позички і тим самим стимулює банки до нарощування ресурсної бази. Відсутність цього попиту провокує банки до надмірно широкого та ліберального кредитування домогосподарств, що породжує серйозні ризики для банків і додаткові загрози для вкладників;

- посилилась експансія іноземного банківського капіталу на внутрішній ринок України, зокрема через скупку банків, що спричинило приплив в Україну більш дешевих банківських ресурсів з-за кордону і погіршило умови розміщення банківських депозитів для українських вкладників, що може спровокувати відтік національних заощаджень з банківської сфери в інші сегменти грошового ринку і негативно вплинути на ресурсну базу банків.

ВИСНОВКИ

У дослідженні виділені три етапи становлення і розвитку ресурсної бази банківської системи України, проаналізована суть змін, що були притаманні кожному з них, та виявлені чинники, що їх спричинили.

Першим етапом можна вважати 1992-1994 рр., коли проходило становлення банківської системи.

Другий етап припадає на 1995-1999 рр., коли розпочалися стійке зростання обсягів банківських ресурсів, зменшення інфляційних процесів, розвиток банківської системи та грошового ринку країни в цілому. Банки використовують нові методи роботи, однак проблема забезпечення достатнім обсягом сталих пасивів була дуже гострою.

Третім етапом є період з 2000 р. до 2008 р. Помітна активізація економічного розвитку, що своєю базою мала поліпшення макроекономічної ситуації, зміцнення фінансового стану суб'єктів господарювання, збільшення внутрішнього платоспроможного попиту та грошової пропозиції. Спостерігається випереджаюче зростання обсягів банківських ресурсів.

Подальше вивчення сучасного етапу розвитку ресурсної бази банківської системи України надасть банкам можливість розробити заходи щодо формування збалансованої ресурсної бази у сучасній економічній ситуації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексєєнко М.Д. Капітал банку: питання теорії і практики: монографія / М.Д.Алексєєнко. — К.: КНЕУ, 2002. — 276 с.
2. Банківські операції: підручник. / За ред. А.М. Мороза. — К.: КНЕУ, 2000. — 384 с.
3. Бюлетень Національного банку України. — 2007. — №2. — (167). — 188 с.
4. Бюлетень Національного банку України. — 2011. — №3. — (216). — 185 с.
5. Гладких Д. Умови конкуренції на ринку кредитних ресурсів і банківських послуг / Д. Гладких // Вісник НБУ. — 1999. — №7. — С. 31-34.
6. Гроші та кредит: підручник / [Савлук М.І., Мороз А.М., Пуховкіна М.Ф. та ін.]: за заг. ред. М.І. Савлука. — К.: КНЕУ, 2006. — 744 с.
7. Довгань Ж. Банківський капітал: суть і значення / Ж. Довгань // Фінанси України. — 1998. — №7. — С. 18-20.
8. Олійник Д. Ресурсна база українських комерційних банків як джерело ліквідності / Д. Олійник // Банківська справа. — 2000. — №1. — С. 21-24; №2. — С. 42-44.
9. Шелудько Н.М. Макроекономічні аспекти проблеми капіталізації банків в Україні / Н.М. Шелудько // Актуальні проблеми економіки. — 2004. — №10. — С. 72-80.